

Azərbaycanda gender büdcəsinin tətbiqi üzrə metodik təlimat

Implemented by
giz Deutsche Gesellschaft
für Internationale
Zusammenarbeit (GIZ) GmbH

Mündəricat

- 04 **Gender büdcəsi nədir?**

- 07 **Gender büdcəsinin dizaynı və tətbiqinin 3 əsas elementi (OECD təcrübəsi)**

- 15 **Dövlət maliyyə idarəetmə sistemlərinin gender amilinə həssaslığı (PEFA təcrübəsi)**

- 19 **Gender həssas büdcəyə dair qanunvericilik, təlimatlar və gender auditi**

- 22 **Gender amilinə həssas büdcə bəyanatı**

- 26 **Gender amilinə həssas büdcə üçün analitik vasitələr**

- 34 **Gender büdcəsi təhlilinin formalaşmasına doğru atılan 5 addım:**

- 35 **Gender amilinin xidmət göstərilməsinin effektivliyinin qiymətləndirilməsinə inteqrasiyası**

- 39 **Dövlət xərclərinin və gəlirlərinin qiymətləndirilməsinə gender amilinin inteqrasiyası**

- 42 **Əsas büdcə sənədlərinə gender amilinin inteqrasiyası**

- 45 **Büdcə prosesi və gender faktoru**

- 51 **Mərkəzi və yerli büdcə sistemini idarə edən təşkilatlar**

- 54 **Əlavə 1. Gender amilinə həssas büdcənin tətbiqi üçün praktik fəaliyyətlər**

- 60 **İstinad edilmiş mənbələr:**

Gender büdcəsi nədir?

Gender büdcəsi, büdcənin gender bərabərliyi hədəflərinə çatmaqda daha təsirli olması üçün büdcə prosesinin rutin hissəsi kimi analitik vasitələrdən istifadə edilməsidir.

Gender büdcəsi büdcə və gender məsələləri haqqında biliklərin dövlət maliyyəsinin səmərəli və ədalətli paylanmasını təşviq etmək məqsədi ilə birləşdirilməsini əhatə edir. Dövlət və yerli büdcələr ölkələrin və bölgələrin prioritetlərini əks etdirir. Cəmiyyətdəki qadın və kişilərin, oğlan və qızların fərqli vəziyyətləri səbəbindən büdcə insanlar üzərində fərqli təsirlər göstərə bilər. Ümumiyyətlə, büdcə zahirən gender amilinə qarşı neytral olduğu üçün bu fərq aydın ilk baxışdan aydın olmur. “Genderə həssas büdcə analizi” yanaşması qadınlara, kişilərə, oğlanlara və qızlara yönəlmiş maliyyə mənbələ-

rinin real dəyərini obyektiv müəyyən etmək imkanı verir.

Gender büdcəsi mövcud gender fərqlərinin görünməsini təmin etmək məqsədi daşıyır. Gender bərabərliyini təşviq etmək və gender qərarlarının bütün qərar və siyasət hazırlanmasına daxil edilməsini təmin etmək üçün büdcəni yenidən qurma yolları axtarılır. Gender büdcəsi, daha yaxşı iqtisadi idarəetməni və məlumatlı qərarları təşviq edən, cəmiyyətdəki rifaha töhfə verən bir vasitədir. Gender büdcəsinin tətbiqi əhəmiyyətli dərəcədə büdcə və maliyyə planlarını hazırlayanların düşüncə tərzinin dəyişdirilməsi məsələsi ilə bağlıdır. Dövlət maliyyəsində proseslər və prosedurlar elə qurulmalıdır ki, gender büdcəsi bütün büdcə prosesi mərhələlərində ənənəvi büdcə prosedurlarına inteqrasiya olunsun.

Gender büdcəsi cəmiyyətdəki rifaha töhfə verən daha səmərəli iqtisadi idarəetmə və daha məlumatlı qərarlar vermək üçün bir vasitədir¹. Gender büdcəsinin hüquq siyasəti və iqtisadi siyasət ilə əlaqəli komponentləri vardır və bu konsepsiya gender bərabərliyini təşviq edir. Gender büdcəsi qadınlar və ya kişilər üçün ayrıca büdcələmə tələb etmir, amma bu zaman fiskal qərarların gender amilindən neytral olmadığı düşünülür.

Gender büdcəsi faydalanan benefisiarların daha ətraflı təhlili ilə büdcənin təsirinin daha yaxından araşdırılmasına səbəb olur. Genderə həssas büdcələşdirmə prioritetləşmə prosesini daha fokuslu hala gətirir və bununla dövlət vəsaitlərinin daha səmərəli istifadəsini təşviq edir. Gender büdcəsi büdcənin gəlir və xərc maddələrinə, dövlətin iqtisadi fəaliyyətlərinə və investisiya proqramlarına tətbiq edilə bilər. Gender büdcəsinin vəzifələri qadınların dövlət resurslarına çıxışının artırılması, dövlət büdcəsinin gender pers-

¹ Ministry of Finance and Economic Affairs of Iceland. Gender budgeting, 2020. <https://www.government.is/topics/economic-affairs-and-public-finances/gender-budgeting/>

pektivi baxımından effektivliyinin artırılması, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının və qadın qeyri-hökumət təşkilatlarının qərar qəbulu prosesindəki rolunun aktivləşdirilməsi, alternativ büdcələşdirmənin həyata keçirilməsidir.

Gender büdcəsinin effektiv tətbiqini həyata keçirmək üçün bəzi ümumi elementlər mövcud olmalıdır: büdcə indikatorlarının və fiskal siyasətlərin gender baxımından təhlili; gender büdcəsinin ümumi gender bərabərliyi hədəfləri ilə əlaqələndirilməsi; büdcələrin yenidən qurulması və siyasətlərin dəyişikliyi; büdcə prosesinin mərhələlərinə gender perspektivini inteqrasiya etdirmək; büdcə fəaliyyətinin nəticələrinin monitoring və qiymətləndirilməsi; büdcə prosesinin şəffaflığı; büdcə prosesində iştirak.

Gender amilinə həssaslıq, bütün büdcə prosesi ərzində aktual olan bir məsələdir. Büdcə prosesi, gender bərabərliyini təşviq edən büdcə siyasətinin planlaşdırılması və dizaynı, büdcə siyasətini həyata keçirmək üçün maliyyənin ayrılması, adekvat mənbələrin ayrılmasını və siyasətlərin təyin olunduğu qaydada həyata keçirilməsini təmin etmək üçün maliyyə axınlarının izlənilməsi, büdcə siyasətinin və xərclərin effektivliyinin, o cümlədən onların gender üzrə qiymətləndirilən və fərqləndirilən real təsirlərinin monitoring və qiymətlənməsini əhatə edir.

Gender büdcəsinin dizaynı və tətbiqinin 3 əsas elementi (OECD təcrübəsi)

İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (OECD) ölkələrinin təcrübəsi gender büdcəsinin dizaynı və tətbiqi zamanı gender büdcəsi yanaşmasının əsasını təşkil edən üç əsas elementi önə çıxarır:

- 1. güclü strateji çərçivə;**
- 2. təsirli implementasiya vasitələri;**
- 3. dəstəkləyici xarici mühit (hüquqi, siyasi, iqtisadi və s.)².**

1. Güclü strateji çərçivə

Gender büdcəsi, “vahid hökumət yanaşması”, siyasi öhdəlik, güclü liderlik, hökumət daxilində fərqli aktorların rol və məsuliyyətlərinin aydınlığını tələb edir. Gender büdcəsi yanaşması fəaliyyətlərin ümumi hədəfləri əks etdirən “milli gender bərabərliyi strategiyası” ilə idarə olunduğu ölkələrdə daha təsirli olur. Gender məqsədləri sosial-iqtisadi proqresi izləməyə kömək edən indikatorlar çərçivəsi ilə əlaqələndirilməlidir.

2. Implementasiya üçün effektiv alətlər

Genderə həssas büdcə təcrübəsini uğurla həyata keçirmək üçün Azərbaycan büdcə sisteminin mövcud elementlərinə əsaslanan bir yanaşma seçməlidir. Gender büdcəsi ilə bağlı daha mütərəqqi yanaşma büdcə prosesinin müxtəlif mərhələlərində gender perspek-

² OECD Gender Budgeting Framework. 2020.
<https://www.oecd.org/gov/budgeting/Gender-Budgeting-Highlights.pdf>

tivlərinin tətbiq edilməsidir. Gender büdcəsinin tətbiqi üçün istifadə edilən əsas alətlər aşağıdakılardır.

Büdcənin ayrı-ayrı cinslərə təsirinin qiymətləndirilməsi: Mövcud və yeni büdcədən maliyyələşən tədbirlərin (icradan əvvəl və sonra) gender təsirinin təhlili.

Büdcə performansını müəyyən edərək cinsi amilin ölçülməsi və nəzərə alınması: Gender bərabərliyi göstəricilərinin və hədəflərinin performans əsaslı büdcə çərçivəsinin bir hissəsi kimi müəyyənləşdirilməsi.

Gender büdcə bəyanatı: Büdcə tədbirlərinin gender bərabərliyi prioritetlərini dəstəkləmək üçün necə hazırlandığının xülasəsi.

Gender büdcəsinin təqibi: Proqramların və fəaliyyətlərin gender bərabərliyi hədəflərini necə dəstəklədiyini izləmək, maliyyə axınlarını kəmiyyət ölçüləri ilə ifadə etməyə kömək etmək.

Qiymətləndirmə və performans auditində gender perspektivi: Fərqli siyasət və proqramlarla əlaqəli gender hədəflərin necə həyata keçirildiyini müəyyənləşdirmək.

Xərclərin düzəliş məqsədli nəzərdən keçirilməsində gender perspektivi: Xərclərin yenidən qiymətləndirilməsinin təmin edilməsi gender bərabərliyi hədəflərinə müsbət təsir göstərir.

Bu gender büdcəsi vasitələrinin tətbiqi özü özlüyündə bir məqsəd deyil. Onların tətbiqi yolu ilə toplanan məlumatlar təhlilləri və daha məlumatlı büdcə qərarlarını dəstəkləyə, hökumətlərə büdcə qərarlarının strateji prioritetlərlə uyğunluğunu təmin etməyə kömək edə bilər.

3. Dəstəkləyici fəaliyyət mühiti

Gender büdcəsi əlverişli mühit olduğu yerdə daha təsirli olacaqdır. Buraya sistemətik olaraq cinslər üzrə çeşitləndirilmiş məlumatların toplanması, dövlət işçiləri üçün təlim və potensialın inkişafı daxildir. Habelə, vətəndaş cəmiyyəti ilə strukturlaşmış əlaqələr qurmaq və gender büdcəsinə dair məsləhət vermək üçün bir məsləhətçi qrupu yaratmaqla vətəndaşlara və mütəxəssislərə müraciət etmək və onlarla məsləhətləşmək vacibdir. Gender büdcəsinin parlament və ali audit qurumu kimi hesabatlılıq institutları tərəfindən nəzarətə götürülməsi də eyni dərəcədə vacibdir və bu zaman hökumətin gender büdcəsinin icrası üçün açıq şəkildə hesabatlılıq təmin edilməlidir.

Gender büdcəsinin effektiv tətbiqi, gender əsasları üçün texniki imkanlara uyğun siyasi öhdəlik tələb edir. Prosesdə maraqlı olan siyasi və inzibati liderlik, gender bərabərliyinin planlaşdırma və büdcə proseslərinə inteqrasiya olunmasını və dövlət büdcəsinin gəlir və xərclərinin qadın və kişilərə bərabər şəkildə fayda verməsini təmin etmək üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Gender büdcəsinin reallaşması üçün siyasi iradə və siyasi liderliklə yanaşı digər əsas şərtlər bunlardır; dövlətin inzibati qurumlarının yüksək səviyyədə öhdəlik götürməsi; dövlət qulluqçularının təkmil texniki potensialı; vətəndaş cəmiyyətinin iştirakı; cinsi kriteriya üzrə çeşitlənmiş məlumatlar ("sex-disaggregated data").

İnsanların fərqli vəziyyətləri və cəmiyyətdəki rolları səbəbindən dövlət maliyyəsinin toplanması və xərclənməsi müxtəlif qruplara fərqli təsir göstərir. Bunları nəzərə almamaq, yalnız birbaşa təsirlənmiş fərdlər və qruplar üçün deyil, ümumiyyətlə cəmiyyət üçün

də mənfi təsirlər göstərə bilər. Məsələn, bəzi OECD ölkələrində paytaxt ərazisindən kənarında qadınlardan daha çox kişi yaşayır və gender fərqi burada daha çox 20–40 yaş qrupundadır. Bu fakt, iş yerlərinin açılması, nəqliyyat və rabitə, təhsil, səhiyyə və ailələrə xidmətlərlə bağlı qərarlar qəbul edilərkən kişilərin və qadınların fərqli vəziyyətinin hər zaman nəzərə alınmasını zəruri edir. Nəticə olaraq, bir çox qadının kənd və ya ucqar bölgələrdə yaşaması daha az cəlbedicidir və nəticəsi paytaxt ərazisindən kənarında əhalinin artımına çox mənfi təsir göstərə bilər.

OECD ölkələrinin təcrübəsi

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, gender büdcəsinin tətbiqinə çox fərqli yanaşmalar var və fərqli ölkələrin gender büdcəsi təşəbbüs-lərində istifadə edilən ən vacib yanaşmalar bunlardır :

- » dövlət maliyyəsinin idarə olunması prosesinə gender perspektivinin yayılması;
- » gender perspektivinin performans və proqrama əsaslanan büdcəyə inteqrasiyası;
- » büdcə proqramlarının gender tələblərinə uyğun kateqoriyalaşması;
- » gender büdcəsi ilə “iştirakçı büdcə”nin əlaqələndirilməsi;
- » qadın hüquqlarını və gender bərabərliyini təşviq etmək üçün maliyyə ayırmalarının izlənməsi;
- » gender amilinə həssas olan iqtisadi siyasət və büdcə qiymət-

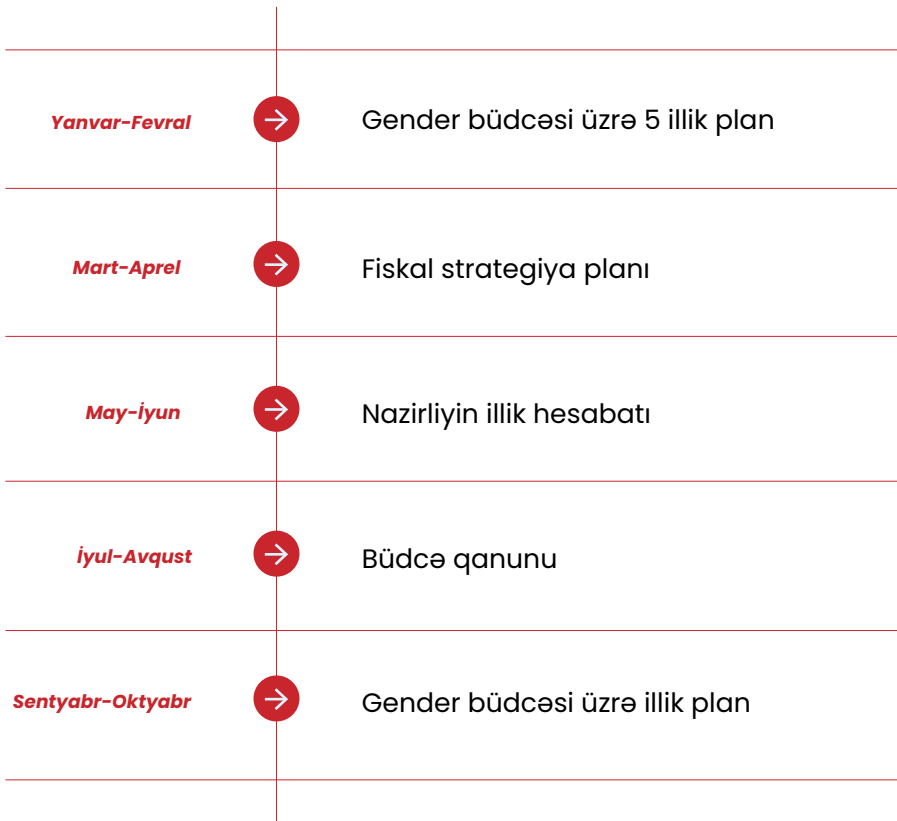
³ Gender budgeting. European Institute for Gender Equality. 2020
<https://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/methods-tools/gender-budgeting>

lëndirilməsi, cins amili üzrə bölünmüş dövlət xərc və gəlirlərinin təhlili və genderə həssas benefisiar ehtiyaclarının qiymətlənməsi kimi standart gender büdcələşdirmə vasitələrinin tətbiqi;

- » rifah büdcəsi ilə gender büdcəsinin əlaqələndirilməsi;
- » gender büdcəsinin büdcə təsiri qiymətləndirmələri ilə birləşdirilməsi.

OECD ölkələrinin təcrübəsində mövcud gender vəziyyətinin anlaşılmasını artırmaq üçün dövlət xərcləri sahələrinin gender təhlili aparılır və hər il gender büdcəsinə dair hesabat yayımlanır. Hökumətlər beş illik maliyyə strategiyası və illik büdcələrini hazırlayarkən sosial və iqtisadi prioritetlərə dair qərarlar verməlidir. Gender büdcəsi, fərqli qrupların vəziyyətini analiz edir, bu məlumatları təhlil edərək dövlət siyasətinin ayrı-ayrı sənarilərini qiymətləndirir və bu siyasətlərin gender qruplarına təsirini nəzərə alır. Gender təhlili üçün ilkin şərt, cinslər üzrə bölünmüş statistik məlumatlar və insanların sosial-iqtisadi vəziyyətinə dair məlumatların mövcudluğudur. Cinsə görə ayrılmış məlumatlara çıxış imkanlarını yaxşılaşdırmaq üçün işçi qrupu yaradılır. İşçi qrupunun əsas vəzifəsi gender kriteriyası ilə ayrılmış məlumatların icmalını hazırlamaq, məlumatları toplamaq və dövlət qurumları arasında istifadəsinin standartlaşdırılmasını asanlaşdırmaq olur.

Sxem 1. OECD ölkələri nümunəsində gender büdcəsi təşkili

Mənbə: <https://www.government.is/topics/economic-affairs-and-public-finances/gender-budgeting/>

OECD-yə üzv ölkələrdən İslandiya gender büdcəsi 2009-cu ildən bəri tətbiq edilir və 2016-cı ildən "Dövlət Maliyyəsi Qanunu"nda göstərilmiş kimi dövlət səviyyəsində məcburidir. İslandiya gender büdcəsinin həyata keçirilməsində Avropa Şurası və OECD-nin təlimatlarına əsaslanır. Gender büdcəsinə və 5 illik planın icrasına Maliyyə və İqtisadiyyat Nazirliyinin rəhbərliyi altında və bütün nazirliklərin iştirakı ilə gender büdcəsi üzrə rəhbər komitə nəzarət edir. Bu komitədəki nazirliklərin nümayəndələri hər bir nazirlik daxilində gender büdcəsinin tətbiqindən məsul olan qruplarla işləyirlər.

OECD-yə üzv ölkələrdən Koreya nümunəsində mövcud olan "Gender Təsirinin Təhlili və Qiymətləndirilməsi Qanunu"na əsasən, mərkəzi və yerli səviyyədəki hökumətlər, genderə həssas büdcə bəyannaməsi və genderə həssas xərcləmələr daxil olmaqla, genderə həssas büdcə hazırlamalıdır. Koreya Respublikasında İqtisadiyyat və Maliyyə Nazirliyi "genderə həssas büdcə layihələri"-nin təsnifatına dair təlimatları açıqlayır və büdcə təşkilatlarından bu təlimatları bütün layihələr üçün istifadə etmələrini tələb edir. Genderə həssas büdcə layihələrinin hər bir departament və nazirliklər tərəfindən təklifi bu Nazirliyə təqdim olunur. Son koordinasiya, İqtisadiyyat və Maliyyə Nazirliyi ilə Gender Bərabərliyi və Ailə Nazirliyi daxil olmaqla, müvafiq nazirliklərin təmsilçilərindən ibarət daimi komitədə aparılır. Koreya təcrübəsində genderə həssas büdcə təsnifatı birbaşa və dolaylı layihələr üçün aşağıdakı meyarları müəyyən edir.

Birbaşa gender büdcəsi layihələri cinsiyyət bərabərliyi hədəflərinə nail olmağa birbaşa töhfə verən layihələri əhatə edir:

1. Gender Bərabərliyi Siyasətinin Əsas Planına (2018–22) daxil olan büdcə layihələri və onun icra planı;
2. Maliyyə Nazirliyi ilə Gender Bərabərliyi və Ailə Nazirliyi arasında razılaşma və əlaqəli şöbələrlə müzakirələr yolu ilə maliyyə ilinin əsas layihələri olaraq seçilən layihələr.

Dolayı gender büdcəsi layihələri isə gender bərabərliyi məqsədlərinin əldə olunmasına dolayı yolla töhfə verən layihələrdir:

1. Əvvəlki ilin gender təsirlərinin qiymətləndirilməsi nəticəsində təkmilləşdirilməyə ehtiyacı olan və davam etməli olan layihələr;
2. Benefisiarların və ya faydalananların cinsinə görə ayırd edilə biləcəyi layihələr;
3. Gender bərabərliyinə əhəmiyyətli təsir göstərən sosial rifah layihələri.

2020-ci ilədək 35 nazirlik və agentlik, 26 milyard ABŞ dolları məbləğində gender amilinə həssas 284 layihəni Koreya Maliyyə Nazirliyinə təqdim etmişdir. Gender həssas büdcənin bir hissəsi kimi ən çox layihəni Səhiyyə və Rifah Nazirliyi, Məşğulluq və Əmək Nazirliyi, Gender Bərabərliyi və Ailə Nazirliyi, Kiçik–Orta Müəssisələr və Start–Uplar Nazirliyi təqdim edib. Koreya təcrübəsindəki birbaşa və dolayı gender büdcəsi layihələrini fərqləndirmək mexanizmi Azərbaycan üçün də faydalıdır.

⁴PEFA. Examples of Integrating Gender Considerations in Public Financial Management. Case study of Korea. 2020. [https://www.pefa.org/sites/pefa/files/resources/downloads/200402 PEFA GRPFM-5 Case Study _Republic of Korea.pdf](https://www.pefa.org/sites/pefa/files/resources/downloads/200402%20PEFA%20GRPFM-5%20Case%20Study%20Republic%20of%20Korea.pdf)

Dövlət maliyyə idarəetmə sistemlərinin gender amilinə həssaslığı (PEFA təcrübəsi)

Dövlət Xərcləri və Maliyyə Hesabatlılığı (PEFA) təşəbbüsünün gender tələblərinə cavab verən dövlət maliyyə idarəetməsi çərçivəsi, büdcə prosesinin və ya tsiklinin əsas mərhələlərinə uyğun olaraq müvafiq genderə həssas dövlət maliyyəsinin idarə edilməsi təcrübələrini vurğulayır.

Cədvəl 1. Gender amilini nəzərə alan dövlət maliyyəsi idarəetməsinin qiymətləndirilməsi üçün əlavə çərçivə sənədi (PEFA tərəfindən hazırlanmış)

İndikator	Rəhbər suallar
1. Büdcə layihəsi və büdcə siyasətinin gender təsir analizi	1.1. Xərc təkliflərinin gender təsiri analizi 1.2. Gəlir təkliflərinin gender təklidfi
2. Gender amillərini nəzərə alan dövlət investisiya idarəetməsi	2.1. Gender amillərini nəzərə alan dövlət investisiya idarəetməsi
3. Gender amillərini nəzərə alan büdcə təlimatı	3.1. Gender amillərini nəzərə alan büdcə təlimatı

4. Gender amillərini nəzərə alan bütçə təklifi sənədləri	4.1. Gender amillərini nəzərə alan bütçə təklifi sənədləri
5. Göstərilən xidmətlərə görə performans məlumatlarının cinslərə görə bölgüsü	5.1. Planlaşdırılan xidmətlər üzrə performans məlumatlarının cinslərə görə bölgüsü 5.2. Artıq göstərilmiş xidmətlər üzrə performans məlumatlarının cinslərə görə bölgüsü
6. Gender bərabərliyi üçün bütçə xərclərinin izlənməsi	6.1. Gender bərabərliyi üçün bütçə xərclərinin izlənməsi
7. Gender amilini nəzərə alan bütçə hesabatlılığı	7.1. Gender amilini nəzərə alan bütçə hesabatlılığı
8. Xidmət göstərilməsinin gender təsirinin qiymətləndirilməsi	8.1. Xidmət göstərilməsinin gender təsirinin qiymətləndirilməsi
9. Bütçənin gender təsirinin qanunvericilik baxımından incələnməsi	9.1. Bütçənin gender təsirinin qanunvericilik baxımından incələnməsi 9.2. Audit hesabatlarının gender təsirinin qanunvericilik baxımından incələnməsi

Gender amilini nəzərə alan dövlət maliyyəsi idarəetməsinin qiymətlənməsi üçün indikatorlar:

İndikator 1. Bütçə siyasəti təkliflərinin gender təsiri təhlili

Bu göstərici, hökumətin dövlət xərcləri və gəlir siyasətində təklif olunan dəyişikliklərin gender təsirlərinə dair qiymətləndirmələr hazırlamaq dərəcəsini dəyərləndirir.

İndikator 2. Gender amilinə həssas dövlət investisiyalarının idarə edilməsi

Bu göstərici, iqtisadi təhlilə əsaslanan güclü qiymətləndirmə metodlarının, əsas investisiya layihələri üçün texniki-iqtisadi əsaslandırılmalara, cinslər üzrə təsirlərin təhlilini daxil etməsini qiymətləndirir. Fərqli kişi və qadın qruplarının dövlət investisiya layihələrindən fərqli qaydada faydalandıqları qəbul edilməlidir.

İndikator 3. Gender amilinə həssas olan büdcə prosesi sənədləri

Bu göstərici, hökumətin büdcə prosesi sənədlərinin fərqli cinslərin ehtiyaclarına cavab vermə dərəcəsini ölçür və büdcə siyasətinin kişilər və qadınlar üzərində təsirləri üçün əsaslandırma, nəticələr və cinslər üzrə bölünmüş məlumatları əhatə edir.

İndikator 4. Gender amilinə həssas olan büdcə təklifi və ya büdcə layihəsi sənədləri

Bu göstərici, hökumətin büdcə təklifi sənədlərinə gender prioritetləri və gender bərabərliyinin gücləndirilməsi istiqamətinə yönəlmiş büdcə tədbirləri barədə əlavə məlumat daxil etməsini qiymətləndirir.

İndikator 5. Dövlət xidmətlərinin çatdırılması üçün gender əsaslı bölünmüş performans məlumatları

Bu göstərici, təsdiqlənmiş büdcə təklifinin icrası sənədlərində, dəstək sənədlərində və xidmət təqdim etmə proqramlarında, performans dair illik hesabatlarda gender məsələləri üzrə büdcə məlumatlarının daxil edilməsini ölçür.

İndikator 6. Bütçə xərclərinin gender bərabərliyinin təmini aspektindən izlənməsi

Bu göstərici, hökumətin bütçənin formalaşdırılması, bütçənin icrası və bütçə hesabatlarının təqdim edilməsi müddətləri ərzində gender bərabərliyinə töhvə verən xərclərini izləmək qabiliyyətini ölçür.

İndikator 7. Genderə həssas bütçə hesabatı

Bu göstərici, hökumətin genderlə əlaqəli xərclər və bütçə siyasətinin gender bərabərliyinə təsiri barədə məlumatları özündə cəmləşdirən illik hesabatlar hazırlayıb yayımlamasını ölçür.

İndikator 8. Dövlət xidmətlərinin göstərilməsinin gender təsirlərinin qiymətləndirilməsi

Bu göstərici dövlət xidmətlərinin səmərəliliyinin müstəqil qiymətləndirilməsinə gender qiymətləndirmə elementlərini daxil edildiyini ölçür.

İndikator 9. Bütçənin gender təsirlərinin qanunvericilik baxımından yoxlanması

Bu göstərici, qanunverici orqanın bütçə və audit yoxlamasının, hökumət siyasətlərinin kifayət qədər maliyyə vəsaitinin ayrılmasını təmin edərək, kişilər və qadınlara bərabər dərəcədə fayda verdiyini anlamaq üçün hökumətin fəaliyyətini nəzərdən keçirməsini ölçür.

Gender həssas büdcəyə dair qanunvericilik, təlimatlar və gender auditi

Dövlət maliyyəsi üzrə qanunvericilik, hökumətdən büdcənin qadın və kişilərə gözlənilən təsirini təhlil edən genderə həssas büdcə hesabatları hazırlamaqla yanaşı, genderə həssas maliyyə xərclərini və konkret xərcləmələrin qadınlara və kişilərə eyni dərəcədə fayda verdiyini açıqlamalı və cinsi qeyri-bərabərliyin həllinə necə töhfə verdiyini də qiymətləndirməlidir. Hökumət büdcənin qadın və kişilərə təsirini təhlil edən ən azı illik hesabat hazırlamalıdır. Hesabatda gender bərabərliyinə dövlət büdcəsinin gözlənilən təsirləri, performans hədəfləri və genderə görə gözlənilən faydaların təhlili barədə məlumat daxil edilməlidir.

Gender amilinə həssas olan büdcəni təşviq etmək üçün qaydalar və prosedurlar ölkə konstitusiyasına, büdcə qanununa və ya dövlət maliyyəsi üzrə təlimatlara daxil edilə bilər. Büdcə tsikli ilə bağlı sənədlər ilə yanaşı, bu təlimatlar, xərcləmələri həyata keçirən müxtəlif nazirliklərə və qurumlara gender həssas büdcənin tətbiqində izlənəcək hüquqi və inzibati prosedurlar barədə tam məlumat verilməsini təmin etmək üçün vacibdir.

Büdcə tsikli sənədi və ya təlimatı nazirliklərə və idarələrə qarşdakı maliyyə ili üçün büdcə təqdimatlarının necə başa çatdırılması

barədə təlimat verir və nazirliklərin büdcə tələblərini hazırlayarkən qəbul etməli olduqları makroiqtisadi və digər fiskal proqnozlar barədə məlumat verir. Təlimatda gender amilinin büdcə təqdimatlarında bildirilməsi tələbi açıq şəkildə göstərilə bilər və bu, büdcə müzakirələri zamanı vacib bir meyar hesab edilə bilər. Nazirliklər maliyyə tələblərinə genderlə əlaqəli göstəricilər daxil etməli, büdcə prosesi ərzində cinslərə görə bölünmüş məlumatları verməli və ya genderlə əlaqəli proqramlar və ya layihələr üçün xüsusi büdcə ayırmalarını tələb etməlidirlər. Bir öncəki bölümdə izah edilən PEFA gender amilinə həssas büdcə indikatorları qanunvericilik ilə təsbit edilən büdcə tsiklinin bütün mərhələləri üzrə tətbiq edilə bilər.

Sxem 2. Büdcə tsiklinin mərhələləri və gender amilinə həssas büdcənin tələbləri (PEFA indikatorlarının (GRPFM) büdcə tsiklinə inteqrasiyası)

1. Büdcə proqnozu və büdcə layihəsinin hazırlanması

GRPFM 1.1. Xərc siyasəti təkliflərinin gender təsirinin təhlili

GRPFM 1.2. Gəlir siyasəti təkliflərinin gender təsirinin təhlili

GRPFM 4.1. Gender amilinə cavab verən büdcə təklifi sənədləri

2. Büdcənin qanunverici orqanda müzakirəsi və təsdiqi

GRPFM 2.1. Gender amilinə həssas dövlət investisiya idarəetməsi

GRPFM 3.1. Gendərə həssas büdcə prosesi sənədləri

GRPFM 9.1. Büdcənin gendərə həssas qanunvericilik nəzarəti

3. Büdcənin icrası (gəlirlər və xərclər)

GRPFM 5.1. Xidmətin çatdırılması üçün cinsi bəlgülü performans planları

GRPFM 6.1. Gender bərabərliyi üçün büdcə xərclərinin izlənməsi

GRPFM 8.1. Xidmətin göstərilməsinin gender təsirlərinin qiymətləndirilməsi

4. Kənar audit və büdcə hesabatı

GRPFM 7.1. Gendərə həssas büdcə hesabatlılığı

GRPFM 9.2. Audit hesabatlarına gendərə həssas qanunvericilik nəzarəti

Büdcə qanunvericiliyi ilə təsbit edilən büdcəyə kənar nəzarət mexanizminin və ya dövlət büdcəsinin auditinin əsas məqsədlərindən biri məhz gender bərabərliyi olmalıdır. Bu yanaşma hökumət gender amilinə həssas bir proqram (məsələn, anaların sağlamlığı) və ya gender bərabərsizliyini aradan qaldırmaq üçün nəzərdə tutulmuş bir proqram (məsələn, qadınlar üçün təhsil təqaüdü) təqdim edərkən uyğun olardı. Gender bərabərliyi audit daxilində bir təhqiqat istiqamətinə çevirilə bilər. Bu auditin əhatə dairəsi gender bərabərliyindən daha geniş olmalıdır. Lakin gender bərabərliyi məsələlərinin araşdırılması, hökumətin gender bərabərliyini təşviq etmək üçün götürdüyü öhdəliklərlə əlaqəli mühüm tapıntı və tövsiyələrlə nəticələnə bilər. Nümunə olaraq yoxsul ailələrə və şəxslərə maddi yardım göstərmək üçün hazırlanmış bir dövlət proqramının auditi ola bilər. Məsələn, bir təhqiqat istiqaməti, proqramın icrasının gender məqsədlərinə uyğunluğunun qiymətləndirilməsini, digər istiqamət isə qadın və kişilər arasında proqramın bərabər təmsilçiliyinə və fərqli cinslərin bərabər miqdarda sosial müavinət almasını müəyyənləşdirə bilər.

Azərbaycanda Milli Məclis tərəfindən yaradılan, Milli Məclisə hesabat verən, daimi fəaliyyət göstərən kənar dövlət maliyyə nəzarətini həyata keçirən ali audit orqanı olan Hesablama Palatasının dövlət büdcəsinin "gender audit" ilə məşğul ola bilməsi üçün qanunvericilikdə müvafiq müddəə nəzərdə tutulmur. Amma bu qurumun peşəkar əməkdaşları müəyyən təlimlər vasitəsilə genderə həssas büdcə ilə bağlı gerekli bilik və bacarıqları əldə etdikdən sonra "gender audit"ni apara bilərlər.

Gender amilinə həssas büdcə bəyanatı

→ Gender büdcəsi bəyannamələri, strateji hədəflərə çatmaq, xərcləmələrin gender bərabərliyinə təsirlərini ölçmək, kifayət qədər maliyyə vəsaitləri ayıraraq gender amilinə həssas siyasətləri həyata keçirmək üçün strateji vasitədir.

Bu zaman, b dce sənədi  c n makroiqtisadi h dfl r hazırlandıqdan sonra, Maliyyə Nazirliyinə qarşıdakı maliyyə ili  c n təklif edilən büdcənin əsasını təşkil edəcək prinsiplərin bəyanatını hazırlamaq və qanunverici orqana (v  ictimaiyyətə)  atdırmaq tapşırılır.

Parlamentə (Azərbaycan n munesində Milli Məclisə) təqdim olunan dövlət büdcəsi layihəsində “gender amilinə həssas b dce bəyanatı” da olmalıdır. Hökumət, qadın və kişilərin büdcədən bərabər dərəcədə faydalanmasını v  büdcənin cinsi ayrı-seçkilikl  mübarizəyə yönəlik icra olunub-olunmadıđını qiymətləndirmək  c n genderə həssas x rcl m ləri açıqlamalıdır. Xərclər ilə bađlı məlumatlar büdcənin icra nəticələri, cinslər üzrə qruplara təsirlərin təhlili və gender bərabərliyinin qiymətləndirilməsini əhatə etməlidir.

Genderə həssas b dce bəyannamələrinin hazırlanmasının başılanđıcında Maliyyə Nazirliyi (iqtisadiyyat Nazirliyi və Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri  zr  Dövlət Komitəsinin yaxından iştirakı ilə) bütün digər nazirliklərə “genderə həssas b dce təlimatları” göndərməlidir. Bu təlimatlara əsasən, icrası h dfl nmiş b dce xərclərinə cavabdeh olan hər bir b dce təşkilatı bunun  c n genderə həssas b dce təklifi yazmalıdır. B dce təklifi, h dfl n n əhali qrupunu təsvir etməli, son  c il ərzində benefisiarlar haqqında cinslərə görə ayrılmış məlumatların ilkin təhlilini aparmalı v  gender bərabərliyi üzrə performans göstəriciləri ilə əlaqəli fəaliyyət h dfl rini təyin etməlidir. Maliyyə ili bitdikdən sonra, hər bir b dce təşkilatı, maliyyə ili  c n cinslərə görə ayrılmış məlumatların ilkin təhlilini özündə cəmləşdirən, performans h dfl ri v  göstəricilərinin uđurlu və ya uđursuz olmasına toxunan v  hər hansı bir uđursuzluđun səbəbini müəyyənləşdirən genderə həssas b dce icrası hesabatı tərtib

etməlidir. Hər bir nazirlik və ya komitə bu sənədləri tərtib etməli, gendərə həssas büdcə bəyannaməsi və gendərə həssas xərc hesabatlarının formalaşdırılması üçün Maliyyə Nazirliyinə təqdim etməlidir. Azərbaycanda mövcud dövlət maliyyə idarəetməsi sistemini gendərə həssas büdcə yanaşmasının elementləri üzrə qiymətləndirmə apardıqda gender büdcəsi bəyanatı önəmli komponent olaraq önə çıxır.

Cədvəl 2. Gendərə həssas büdcə indikatorları üzrə qiymətləndirmə cədvəli

Gendərə həssas büdcə yanaşmasının elementləri	Azərbaycanda gerçəkləşməsi
Dövlət maliyyəsi və büdcə qanunvericilik bazasında gender ilə bağlı müddəalar	X
Genderlə əlaqəli məsələlər üzrə siyasət qərarlarının əlaqələndirilməsi üçün xüsusi tənzimləmələr	X
Gender Büdcəsi Bəyanatı	X
Gender təsirinin qiymətləndirilməsi	X
Büdcə prosesinin başlanması ilə bağlı sənədə və büdcə bəyanatlarına gender büdcəsi ilə bağlı təlimatların daxil edilməsi	X
Gender perspektivli performans göstəriciləri	X

Gender ilə əlaqəli performans göstəricilərinin dərc edilməsi	X
Fiskal məlumatların cinslərə görə bölünməsinin mövcudluğu	X
Fiskal məlumatların cinslərə görə bölünməsi	X
Gender perspektivinə görə büdcə təsnifatı	X
Büdcə icrası hesabatlarının və illik maliyyə hesabatlarının genderlə əlaqəli xərclər və gəlirlərə dair məlumatları əhatə etməsi	X
Parlament nəzarəti (xərclərdən əvvəl və sonra)	X
Büdcənin illik auditinin genderlə əlaqəli aspektləri əhatə etməsi	X

Gender amilinə həssas büdcə üçün analitik vasitələr

Mərkəzi səviyyədə dövlət büdcəsinin formalaşdırılması 3 səviyyədə qərarları əhatə edir: ümumi makroiqtisadi strategiya; xərclərin və gəlirlərin tərkibi; dövlət xidmətlərinin göstərilməsinin effektivliyi. Bu səviyyələrdə büdcə kəsiri və ya profisiti, davamlı orta müddətli iqtisadi siyasət çərçivəsi, xərclər və vergilərin səviyyəsi müzakirə olunur. Dövlət sektorunun ölkədəki bütün subyektlərə yeni firmalara, ailələrə və icmalara lazımi səviyyədə və hərtərəfli xidmət növlərini təqdim edə bilməsi üçün siyasətlər formalaşdırılır.

Gender amilini bu 3 qərar qəbulətmə səviyyəsinə inteqrasiya etmək üçün beynəlxalq praktikada aşağıda izah ediləcək bir sıra alətlər mövcuddur. Ölkənin şərtlərindən asılı olaraq bu alətlər ayrılıqda və ya birlikdə tətbiq edilə bilər. Gender amili əsasında duyarlı təcrübələr xidmətlərin səmərəliliyi və büdcə xərclərinin tərkibi ilə bağlı daha rahat həyata keçirilə bilər. Lakin vergitutma siyasəti və makroiqtisadi strategiya ilə bağlı da gender siyasəti alətləri mövcuddur. Kompleks bir gender büdcəsi strategiyası, gender amilinə həssas büdcə bəyanatı, gender idarəetmə sistemi və genderə həssas olan orta müddətli iqtisadi siyasət üçün bütün vasitələri özündə birləşdirə bilər.

Dünyadakı təcrübəyə əsaslanan ölkə nümunələrində gender amilinə həssas büdcə analizini aparmaq üçün aşağıda sadalanan alətlər istifadə olunur:

Alət 01

“Gender amilinə həssas siyasət qiymətləndirməsi” (“gender-aware policy appraisal”), büdcə hesabına maliyyələşdirilən siyasət və proqramların gender baxımından təhlilidir və bu siyasətlər ilə bunlarla əlaqəli maliyyə ayırmalarını cinsi bərabərsizliyi azaltma və ya artırma ehtimalına görə dəyərləndirir .

Örnek

“X” ölkəsinin hökumətinin torpaq islahatı proqramı torpaq sahiblərinin təminatından tutmuş mikro maliyyələşdirməyə qədər bütün komponentlər üzrə xərclərdəki müvafiq artımlarla artan bir sürətlə davam edir. Bununla birlikdə, qadınların torpağa və onun inkişafı üçün lazım olan maliyyə resurslarına əlçatanlığına qanunlarla mənə törədilir, qadınların torpaq mülkiyyəti və müqavilə bağlama hüquqları ilə bağlı məhdudiyətlər mövcuddur. Torpaqdan istifadə imkanı olan qadınlar zəif suvarma sistemi ilə daha kiçik sahələrə nəzarət edir və qadınların başçılıq etdiyi ailələr ümumiyyətlə əmək haqqı və ya maaş ala bilmirlər. Nəticə etibarilə, qadınlar torpaq islahatı prosesi və əlaqədar xərclərdən xeyli az faydalana biliblər. Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi gender problemlərini özünün monito-

⁷Debbie Budlender, Diane Elson, Guy Hewitt, Tanni Mukhopadhyay. Gender Budgets Make Cents. Understanding gender responsive budgets. The Commonwealth Secretariat. 2002 <https://www.internationalbudget.org/wp-content/uploads/Gender-Budgets-Make-Cents-Understanding-Gender-Responsive-Budgets.pdf>

rinq və qiymətləndirmə sisteminə daxil etməyə başlayır, nazirliyin işçiləri üçün gendərə həssaslıqla bağlı təhsil verir.

Alət 02

Benefisiarların qiymətləndirilməsi. Benefisiarların qiymətləndirilməsi zamanı, dövlət xidmətlərindən həqiqi və ya potensial faydalananlardan, dövlət xərclərinin onların ehtiyaclarını nə qədər ödədiklərini qiymətləndirmələri istənilir. Bu metod rəy sorğuları, qrup müzakirələri və ya müsahibələr yolu ilə gerçəkləşə bilər. Sual-lar dövlət xərcləri üçün ümumi prioritetlərə və ya dövlət xidmətləri üzrə fəaliyyətin detallarına yönəldilir.

Örnək

“X” ölkəsində bir araşdırma mərkəzi həyata keçirdiyi bir layihə ilə müxtəlif qeyri–produktiv xərclərdə təklif olunan azalmalardan qənaəti qiymətləndirdi. Məşğulluq, təlim proqramları, gender əsaslı zorakılığa qarşı kampaniyalar, əksəriyyəti qadınlar olan yaşlılar üçün xidmətlər daxil olmaqla qadınlara fayda gətirmək üçün bu qənaətlərin yönləndirilməsi yollarını araşdırdı.

Alət 03

“Gender üzrə bölünmüş dövlət xərcləri üzrə intensivlik analizi”

(“gender-disaggregated public expenditure incidence analysis”) müəyyən bir xidmətin göstərilməsi üçün vahid xərcləri ölçür, bu dəyəri hər qrupun ölçüsünə bərabər olan vahidlərin sayına vuraraq büdcə maliyyəsinin və maliyyədəki dəyişikliklərin kişi və qadınlar arasında bölüşdürülməsini qiymətləndirir . Gender üzrə bölünmüş dövlət xərcləri üzrə əhatəlilik analizi dövlət xərclərinin cinsi bölgüsünün qiymətləndirilməsində faydalı vasitədir. Qadınlar və kişilər, qızlar və oğlanlar arasında dövlət xərclərinin faydalarının bölüşdürülməsi müqayisə edilərək büdcə xərclərinin gender baxımından inkluzivliyi ortaya çıxarılır.

→ Örnek

“X” ölkəsində qida rasionu və subsidiya proqramındakı dəyişikliklərin gender qrupları arasında paylanmasının analizi, qızlar və qadınların yoxsul ailələrdə artan qida defisitinin ağırlığını öz üzərinə götürdüyünü, məktəbəqədər və məktəb yaşlı qızlar arasında daha çox natamam qidalanma probleminə məruz qaldığını, aztəminatlı ailələrdəki analardan dünyaya gələn körpələrin doğumdan sonra çəkələrinin azalmasını ortaya çıxardı.

Alət 04

“Vaxtdan istifadəyə büdcənin təsirinin cinslər üzrə bölünmüş təhlili” (“gender-disaggregated analysis of the impact of the budget on time use”) ev təsərrüfatlarının vaxt istifadə anketlərindən istifadə edərək büdcə ayırmaları ilə bunun ev təsərrüfatlarının üzvlərinin vaxtlarını necə keçirməsinə təsiri arasındakı əlaqənin hesablanmasıdır. Dövlətin maliyyə resurslarının bölüşdürülməsindəki dəyişikliklərin ev təsərrüfatlarında zamanın sərf edilməsinə təsirləri var. Xüsusilə, dövlət xərclərinin bəzi növlərindəki kəsintilər, qadınların itirilmiş dövlət xidmətlərinin əvəzini çıxmaq üçün ailələri və icmaları üçün ödənişsiz baxım xidmətlərinə yönəlmiş işlərə xərclədikləri vaxt miqdarını artıracaqdır. Büdcə xərclərinin ixtisarı kişilərin və qadınların ödənişsiz baxım xidməti göstərməyə sərf etdikləri vaxtı artıracaqdır.

→ **Örnek**

“X” ölkəsində adambaşına səhiyyə xərcləri azaldıqdan sonra insanlar müalicə və dərman almaq üçün daha uzun yol qət etməli və daha uzun müddət gözləməli idilər. Müsahibə olunan bu ölkənin qadınları, xəstə ailə üzvlərinə qulluq etmək üçün daha çox vaxt sərf etməli olduqlarını bildirdilər. Buraya xəstəxanada onlara tibb bacısı kimi sərf etdikləri və yemək yeməyə kömək etdikləri vaxt da daxil idi.

Alət 05

“Genderdən xəbərdar olan orta müddətli iqtisadi siyasət çərçivəsi” (“gender-aware medium-term economic policy framework”) maliyyə, kredit və makroiqtisadi siyasətlərə diqqət yetirərək, iqtisadi siyasətlərin qadınlara təsirini qiymətləndirmək üçün istifadə olunur. Dövlət büdcələrinin gender analizlərinin əsas məqsədlərindən biri gender dəyişikliklərini orta müddətli dövlət xərcləri planlaşdırılmasında istifadə olunan proqnoz modellərinə daxil etməkdir. Bu, insanlara istinad edən sosial dəyişənləri (məsələn, işçi qüvvəsi) və ya ödənişsiz sosial xidmətlər iqtisadiyyatını təmsil edən yeni dəyişənləri daxil etməklə cinsə görə bölgü üzrə edilir.

→ Örnək

Bir sıra ölkələrdə Maliyyə Nazirlikləri və İqtisadiyyat Nazirlikləri 3 illik dövrü əhatə edən orta müddətli iqtisadi siyasət çərçivəsi və orta müddətli xərc şərhçivəsi sənədlərində gender amili ilə bağlı göstəriciləri və ya əsaslandırılmaları əks etdirir. Bu performans əsaslı və ya nəticə əsaslı büdcələşdirmənin tətbiqi üçün də hüquqi və institusional baza formalaşdırıla bilər.

Alət 06

“Genderə Həssas Bütçə Bəyannaməsi” gender bərabərliyinə yönəlmiş xərclərin payı, təhsil və ya səhiyyə kimi əsasən qadınlar tərəfindən göstərilən ictimai xidmət xərclərinin payı, dövlətə aid iş yerlərində gender balansı kimi fərqli göstəriciləri istifadə edərək dövlət büdcəsini nəzərdən keçirən, xərclərin gender bərabərliyinə təsirini ümumiləşdirən hökumət hesabatıdır. Hər hansı bir hökumət proqramlarını və büdcəni təhlil etmək və nəticələrini bir sıra əsas göstəricilər üzrə ümumiləşdirmək üçün yuxarıda göstərilən vəsaitlərdən birini və ya bir neçəsini istifadə edərək gender amilinə duyarlı büdcə bəyanatı hazırlana və açıqlana bilər. Bunun üçün dövlət sektoru daxilində yüksək dərəcədə koordinasiya və gender bərabərliyinə sadıq qalınması ilə əlaqədar olaraq hökumət tərəfindən hesabatlılıq tələb olunur.

→ **Örnek**

İnkişaf etmiş ölkələr gender amilinə duyarlı büdcə bəyanatını hazırlamaq üçün istifadə edilə biləcək göstəriciləri müəyyənləşdirib. Bu göstəricilər, dövlət maliyyə vəsaitlərinin ayrılmasını izləmək və bunları hökumətin öhdəlikləri və büdcə siyasətləri ilə əlaqələndirmək üçün davamlı bir proses üçün başlanğıc mərhələsi kimi təklif edilmişdir. Bunlara daxildir:

- » gender bərabərliyinə yönəlmiş proqrama ayrılmış ümumi xərclərin payı;
- » dövlət sektorunda müxtəlif idarəetmə səviyyələrində və fərqli

xarakterli işlərdə qadın və kişilərin sayı üzrə dövlət məşğulluğunda gender balansı;

- » dövlət xidmətində qadınların prioritet ehtiyaclarına ayrılan xərclərin payı;
- » hər nazirlik daxilindəki gender vahidləri üzrə qadınlara ayrılan xərclərin payı;
- » qadınların ehtiyac prioritetlərinə yönəlik gəlir transferləri üzrə xərclərin (məsələn, kasıb ailələrdə azyaşlı uşaqlara baxanlara aylıq ödənişlər) payı;
- » biznesə dəstək üçün ayrılan subsidiyalar, təhsil xidməti və ya nazirliklər tərəfindən verilən kredit dəstəyində gender balansı;
- » evlərin tikilməsinə və ya ictimai işlərə dair müqavilələr daxil olmaqla, tenderlərlə verilmiş dövlət sektoru sifarişlərində cinsiyət tarazlığı;
- » dövlət komissiyaları və digər qərarvermə orqanları və forumların üzvlüyündə gender balansı;
- » dövlət təhsil proqramlarında gender balansı.

Gender büdcəsi təhlilinin formalaşmasına doğru atılan 5 addım:

1-ci addım – milli büdcə sisteminin hüquqi, iqtisadi və təşkilati əsaslarının bu istiqamətdə təkmilləşdirilməsi;

2-ci addım – vəzifələrin formalaşdırılması: bərabər hüquqlar və bərabər imkanlar siyasətini təmin etmək üçün resursların cinsi bölünməyə uyğun bölünməsi;

3-cü addım – informasiya toplanması: beynəlxalq və milli qanunvericilik, büdcə layihələri və büdcə icrası hesabatları, statistik və sosioloji informasiyalar;

4-cü addım – büdcənin, xüsusən sosial xərclərin cari, ortamüddətli və uzunmüddətli perspektiv üzrə gender ekspertizası;

5-ci addım – maliyyələşmə mənbələri, büdcə ayırmalarının əsaslandırılması və büdcənin yeni tərtibatı haqqında əsaslandırılmış tövsiyələrin formalaşdırılması.

Beynəlxalq təcrübədə büdcə xərclərinin gender təhlili üçün aşağıdakı metodlardan istifadə də uyğun hesab edilir: klassik iqtisadi analiz; büdcə xərclərinin təsnifatlar üzrə təhlili; intitusional təhlil – resurslardan səmərəli istifadə imkanlarının artırılması; dövlət xidmətlərini çatdırma mexanizmlərinin təhlili; xidmətlərin keyfiyyətinin təhlili; steykholder analizi (imkanlar və çatışmazlıqlar nəzərə alınmaqla); dövlət xərclərinin əhatə dairəsinin təhlili (ev təsərrüfatla-

rının davranışlarından və ayırmaların spesifikliyindən asılı olaraq); kəmiyyət metodları, o cümlədən benefisiarların qiymətləndirilməsi və cinslər üzrə yoxsulluğun qiymətləndirilməsi. Daha geniş yayılmış metod dövlət siyasətinin gender ekspertizasıdır. Belə ekspertiza bu və ya digər sahədə və ya proqramda aşkar və ya gizli gender aspektlərinin ortaya çıxarılmasını, buna uyğun olaraq ayrılan resursun və həyata keçirilən siyasətin gender bərabərliyinə təsirinin qiymətlənməsini nəzərdə tutur.

Gender amilinin xidmət göstərilməsinin effektivliyinin qiymətləndirilməsinə inteqrasiyası

Dövlət xərclərinin effektivliyi mümkün olan ən aşağı xərclə nəzərdə tutulan nəticələrin əldə edilməsi baxımından qiymətləndirilir. Gender baxımından əsas sual bu effektiv nəticələrin hansı gender qrupu üçün olduğu və vəsaitin kimə xərcləndiyidir. Nəticələrin kişilərlə yanaşı qadınların da ehtiyaclarını ödəməsi, kişilər və qadınların göstərilən xidmətlərin keyfiyyətindən eyni dərəcədə razı olması, xərclər və faydaların gender amili nəzərə alınmaqla hərtərəfli şəkildə ölçülməsi, bu nəticələrə gender bərabərsizliyinin azaldılması göstəricisinin daxil olması önəmli faktorlardır. Bu məsələləri həll etmək üçün bir sıra texnikalar mövcuddur:

- » ehtiyacların qiymətləndirilməsi;
- » xidmət keyfiyyəti göstəricilərinin təhlili;
- » benefisiarların qiymətləndirilməsi;
- » “görünməyən” məsrəflərin qiymətləndirilməsi;
- » xidmətlərin çatdırılmasında bərabər imkanların faydalarının qiymətləndirilməsi.

Ehtiyacların qiymətləndirilməsi hansı dövlət xidmətlərinin harada tələb olunduğunu müəyyən etməyə çalışır. Bu metod ölkə daxilindəki ayrı-ayrı bölgələrdə mövcud olan demoqrafik xüsusiyyətlər, gəlir səviyyələri və xidmətlər barədə kəmiyyət məlumatlar toplayaraq bunları müxtəlif növ yoxsulluq göstəriciləri ilə birləşdirir. Xidmətlərin istifadəçiləri baxımından məlumatlar çox vaxt cinslərə görə bölünür və ehtiyaclar da cinslərə görə müəyyənləşdirilmir.

Dövlət xidmətlərinin keyfiyyət analizi bir sıra kəmiyyət göstəricilərinin (məktəblərə qəbul dərəcələri, xəstəxanalardakı yataq doluluq nisbəti, ev təsərrüfatlarının su və kanalizasiya sistemlərinə qoşulması səviyyəsi) tərtib edilməsi yolu ilə aparılır. Xidmətlər üçün keyfiyyət göstəricilərinin təhlili zamanı resursları (inputs) ölçmək, nəticələri (outputs) ölçməkdən daha asandır. Yuxarıda göstərilən tədbirlərin və ya göstəricilərin hamısı əslində resursları əhatə edir, amma biz həqiqətən neçə tələbənin imtahan verdiyini, nə qədər xəstənin sağaldığını və neçə ailənin etibarlı təmiz içməli su ilə təmin olunduğunu bilməliyik. Bundan əlavə, göstəricilər xidmətlərin istifadəçiləri üçün ən vacib olan keyfiyyətləri ölçə bilməz, amma bu göstəricilərin cinslərə görə bölündüyünə əmin olmaq çox vacibdir.

Benefisiarların qiymətləndirilməsi həqiqi və potensial benefisiarların fikirlərini ortaya çıxarır, göstərilən xidmət ilə ehtiyacların uyğunluğunu araşdırır. Benefisiarların qiymətləndirilməsi ən optimal şəkildə keyfiyyətli müsahibə və ya fokus qrupu metodlarından istifadə etməklə aparılır. Bu qiymətləndirməni qadınların fikirlərini ifadə etməyə imkan verən və təşviq edəcək şəkildə aparmaq lazımdır. Xidmət keyfiyyətini artırmaq üçün tədbirlərin faydalananlar tərəfindən necə qiymətləndirilməsi vacibdir.

“Görünməz” məsrəflərin qiymətləndirilməsi zamanı gender baxımından xərcləri pulla yanaşı zaman baxımından da daxil etmək vacibdir. Xidmətlərin göstərilməsinin təşkilində baş verən bir çox dəyişiklik səmərəliliyi artırır, amma əslində, xərcləri dövlət sektorünün “görünən” büdcəsindən, ümumiyyətlə, ailələrdəki və icmalardakı qadınların “görünməyən” vaxt büdcəsinə köçürür. Xidmətin səmərəliliyinin artırılmasına dair hər təklif, “xərclərə qənaət” tədbirlərinin həqiqi təsir dərəcəsində araşdırılmalıdır. Məsələn, tibbi xidmətlər xəstələri xəstəxanalardan daha sürətli bir şəkildə çıxartmaqla xərclərə qənaət etmək üçün yenidən təşkil edildikdə, bu, sadəcə ödənişli xəstəxana işçilərindən ailələrə və icmalardakı məqsiz qadınlara qulluq xərclərini köçürür. Əgər belədirsə, bu, maliyəyə qənaət deyil, xərclərin bir subyektən digərinə transferidir.

Dövlət xidmətlərinin göstərilməsində gender baxımından bərabər fürsətlərin yaratdığı faydaların qiymətləndirilməsi önəmlidir. Dövlət sektorunda məşğulluq siyasəti gender üzrə bərabər imkanlar və ailələrin xüsusiyyətinə uyğun məşğulluq praktikaları təklif edərək milli iqtisadiyyat daxilində gender münasibətlərinin dəyişdirilməsinə kömək edə bilər. Gender amilinə həssas xərc və fayda hesab-

laması (“cost-benefit analysis”), bu cür siyasətlərin əmək bazarlarında cinsi ayrışeçkilik dərəcəsini azaltdığını və qadınların özləri və uşaqları ilə insan resurslarının inkişafına investisiya qoymaq qabiliyyətini artırdığını görür.

Dövlət sektorunun satınalma siyasətləri, mövcud gender dezavantajlarının aradan qaldırılması prosesinə kömək edə bilər. Bəzi ölkələrdə satınalma siyasətləri gender bərabərliyinə yönəlmiş bərabər imkanlar siyasətləri ilə əlaqələndirilir. Tender prosesinin sadələşdirilməsi, tender məlumatlarına daha asan giriş və böyük müqavilələrin kiçik və orta müəssisələr arasında bölüşdürülməsi önəmlidir. Bərabərsizliyi azaltmaq üçün qadınlara məxsus müəssisələrin lehinə “pozitiv diskriminasiyalı” kvota, qısa müddətli “qiymət üstünlükləri” və digər sistemlərinin istifadəsinə baxıla bilər. Azərbaycanda dövlət müəssisə və təşkilatları tərəfindən mərkəzləşmiş qaydada dövlət büdcəsinin vəsaitləri hesabına tenderlə satınalmalar həyata keçirilərkən müraciətçilərin cinslər üzrə bölgüsü barədə məlumatların açıqlanması ilk addım kimi həyata keçirilə bilər.

Dövlət xərclərinin və gəlirlərinin qiymətləndirilməsinə gender amilinin inteqrasiyası

Azərbaycanda büdcə xərcləri büdcə təsnifatına uyğun olaraq dövlət büdcəsindən, Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsindən və yerli büdcələrdən qanunvericiliklə nəzərdə tutulan tələbatı ödəmək üçün ayrılan vəsaitdir. Həyata keçirilən funksiyalara müvafiq olaraq büdcə xərclərinin qruplaşdırılmasına xərclərin funksional təsnifatı deyilir. Xərclərin funksional təsnifatına daxil olan istiqamətlərdən təhsil, səhiyyə, sosial müdafiə və sosial təminat, mədəniyyət, ümumi dövlət xidmətləri, kənd təsərrüfatı və ətraf mühitin mühafizəsi xərcləri gender yanaşmasının və indikatorlarının tətbiqi üçün daha əlverişlidir.

Azərbaycanda və digər ölkələrdə fərqli xərcləmə və vergitutma modelləri qadınlar və kişilər üçün fərqli təsirlərə malikdir. Bu onların bazar iqtisadiyyatı şəraitində istehsala və ailələrinin qayğısına töhfə vermək qabiliyyətlərinə fərqli şəkildə təsir edir. Gender analizi üzrə ekspert Rhonda Sharp, hər bir dövlət təşkilatının xərclərini 3 xerc kateqoriyasına daxil edir: xüsusi olaraq qadınlara yönəlmiş xərclər; dövlət sektorunda bərabər imkanlar təşəbbüslərinə yönələn xərclər; ümumi büdcə xərclərinin gender təsiri¹⁰.

¹⁰ Sharp, R., Broomhill, R. (1990). Women and Government Budgets. Australian Journal of Social Issues, Vol. 25, No.1. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/j.1839-4655.1990.tb00872.x>

Bunu aşağıdakı sxematik şəkildə təqdim etmək mümkündür:

Cəmi Bütçə Xərcləri
=
Dövlət təşkilatlarının birbaşa gender amilinə əsaslanan xərcləri
Qadın sağlamlığı proqramları;
Qızlar üçün xüsusi təhsil təşəbbüsləri;
Qadınlar üçün məşğulluq siyasəti təşəbbüsləri;
+
Dövlət idarələrinin işçilərinə bərabər iş imkanları yaradılmasına yönələn xərcləri
Qadın dövlət qulluqçuları üçün təlim;
Bərabər məşğulluq imkanları prinsipini əks etdirmən vəzifə təlimatlarının yazılması;
Uşaq qadın məmurlar üçün uşaq bağçası təminatı;
Analıq və ya atalıq məzuniyyəti;
+
Gender təsiri üzrə qiymətləndirilən dövlət idarələrinin ümumi bütçə xərcləri
Təhsil büdcəsinin (yuxarıdakı iki xərc növü çıxılmaqla) gender bərabərliyi hədəfləri
Xəstəxana xidmətlərindən istifadə edənlərin cinsi bölgüsü
Kənd təsərrüfatına dəstək xidmətlərini və subsidiyaları alanların cinsi bölgüsü

Genderə həssas büdcə ilə bağlı analizlər bu günə qədər ilk növbədə xərc ayırmalarına yönəlib, buna görə də büdcə gəlirlərinin əhəliyə gender təsirlərini təhlil etmək ehtiyacı yaranmaqdadır. Gəlir analizində gender faktoru ilə bağlı anlayışlar, əsasən vergi rejimlərinin gəlirlərin yenidən bölüşdürülməsinə təsirləri ilə məhdudlaşıb. Fiziki şəxslərin gəlir vergisi kimi birbaşa vergilərdə, rəsmi işçi qüvvəsində daha çox təmsil olunma, daha yüksək vəzifələr və daha yüksək gəlirlər səbəbindən kişilərin üzərinə daha çox yük düşür.

Əlavə dəyər və ya istehlak vergiləri kimi dolaylı vergilər isə gəlirlərinin daha yüksək faizini istehlak mallarına xərcləyən və beləliklə gəlirlərinin daha çox hissəsini bu vergilərə ödəyən yoxsul insanlar üzərində daha çox təsir göstərir. Dolaylı vergilər qadınlara daha çox təsir göstərir, çünki qadınlar yoxsullar arasında daha yüksək səviyədə təmsil olunurlar və ev təsərrüfatlarının istehlak büdcələrinə daha yüksək töhfə verirlər. Azərbaycanın vahid büdcə təsnifatına əsasən büdcə gəlirləri vergilərdən daxilolmalar, sosial ayırmalar, qrantlar və digər gəlirlər bölmələrindən ibarətdir ki, bunların da ayrı cins qruplarına təsiri qiymətləndirilə bilər.

Əsas büdcə sənədlərinə gender amilinin inteqrasiyası

Qlobal miqyasda büdcə məsələlərini əhatə edən əsas tədqiqat aləti olan Açıq Büdcə İndeksi (Open Budget Index) və Açıq Büdcə Sorğusu (Open Budget Survey) əsas büdcə sənədlərinin əlçatanlığını ölçür. Burada hökumətlərin hazırlayıb ictimaiyyətə açıqlamalı olduğu 8 əsas büdcə sənədi vurğulanır: büdcəöncəsi bəyanat, hökumətin büdcə layihəsi, təsdiqlənmiş büdcə, vətəndaş büdcəsi, aylıq və ya rüblük hesabatlar, yarımillik hesabat, illik yekun hesabat, audit hesabatı¹¹. Bütün bu sənədlərə bu və ya digər səviyyədə gender amili və genderə həssas indikator və ya izahat əlavə edilə bilər.

Cədvəl 3. Büdcə sənədləri və gender amili

Sənədin adı və təsviri	İctimai açıqlıq	Gender amili və ya göstəricisi
Büdcəöncəsi bəyanat (pre-budget statement) – parlamente təqdim edilən büdcə layihəsinin əsas parametrləri barədə, habelə hökumətin iqtisadi siyasəti ilə büdcə siyasətinin əlaqələndirilməsi barədə məlumatlar öz əksini tapır.	Açıqlanır	“Azərbaycan Respublikasının 2021-ci ilin dövlət və icmal büdcələrinin ilkin göstəricilərinə dair açıqlama” ¹² sənədinin orta müddətli dövr üçün büdcə göstəriciləri hissəsinə büdcə xərcləri sayəsində göstərilən dövlət xidmətlərinin benefisiarlarının cinslər üzrə bölgüsü verilə bilər.

¹¹Open Budget Survey. IBP. 2020.

<https://www.internationalbudget.org/sites/default/files/country-surveys-pdfs/2019/open-budget-survey-azerbaijan-2019-en.pdf>

¹²http://www.maliyye.gov.az/scripts/pdfjs/web/viewer.html?file=/uploads/news_files/5f522c3912a48.pdf

<p>Hökumətin büdcə layihəsi (executive's budget proposal) – hökumətin vergilər və digər mənbələr hesabına gəlirləri artırmaq, habelə prioritet sahələrdə xərcləmələr aparmaq planlarını təqdim edir.</p>	<p>Açıqlanır</p>	<p>Nazirlər Kabinetinə təqdim olunan 2021-ci il üzrə dövlət büdcəsinin və icmal büdcənin layihələrinə gender göstəriciləri daxil edilə bilər. Bu göstəricilər xərcləmələrin benefisiarlarının cinsi bölgüsü və ya vergi ödəyicilərinin cinsi bölgüsü ola bilər.</p>
<p>Təsdiqlənmiş büdcə (enacted budget) – parlamentdə təsdiqlənən və hökumətə gəlirləri artırmaq, xərcləmələr etmək və borc götürmək səlahiyyəti verən hüquqi sənəd.</p>	<p>Açıqlanır</p>	<p>Adətən dekabr ayında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən imzalanaraq təsdiqlənəcək olan "Azərbaycan Respublikasının 2021-ci il dövlət büdcəsi haqqında" Qanuna və bu qanunun tətbiqi ilə bağlı Fərmana gəlirlər və xərclər ilə bağlı gender göstəriciləri daxil edilə bilər.</p>
<p>Vətəndaş büdcəsi (citizens budget) – büdcə gəlirləri və xərcləri barədə geniş ictimaiyyətə anlaşılan məlumat verən qeyri-texniki sənəd.</p>	<p>Açıqlanır</p>	<p>"Azərbaycan Respublikasının 2020-ci il (və ya 2021-ci il) Dövlət və İcmal Büdcələri üzrə Vətəndaşın Büdcə Belədcisi"¹³ sənədinə dövlət büdcəsi ilə bağlı gender göstəriciləri daxil edilə bilər.</p>
<p>Aylıq və ya rüblük hesabatlar (in-year reports) – aylıq və ya rüblük dövrlərdə faktiki gəlirlər, xərclər və borclarına üzrə dəyişiklikləri görməyə və proqnozla real rəqəmləri müqayisə etməyə imkan verən büdcə icrası hesabatı.</p>	<p>Açıqlanır</p>	<p>Büdcənin gəlir və xərc hissəsinin yerinə yetirilməsinin təhlili ilə bağlı Maliyyə Nazirliyinin açıqladığı aylıq və rüblük hesabatlarla xüsusilə təhsil, səhiyyə və sosial müdafiə xərcləri üzrə benefisiarların gender bölgüsü və ya birbaşa gender bərabərliyinə yönəldilmiş proqramların icrası ilə bağlı məlumatlar yer ala bilər¹⁴.</p>

¹³ <http://www.maliyye.gov.az/news/5409/vetendasin-budce-beledcisi-kitabi-maliyye-nazirliyinin-resmi-internet-sehifesinde-yerlesdirilib>

¹⁴ <http://www.maliyye.gov.az/static/15/budcenin-gelir-ve-xerc-hissesinin-yerine-yetirilmesinin-tehli>

Yarımillik hesabat (mid-year review) – bütçə ilinin yarısına görə bütçənin icrasının və bütçə siyasətinə təsir edən iqtisadi fərziyyələrin təhlili sənədi.	Açıqlanır	Bütçə ilinin ilk yarısına görə bütçənin icrasının və bütçə siyasətinə təsir edən iqtisadi fərziyyələrin təhlili sənədi Azərbaycanda açıqlanmır.
İllik yekun hesabat (year-end report) – təsdiqlənmiş bütçə ilə müqayisədə bütçənin faktiki illik icrasını təqdim edən sənəd.	Açıqlanır	Dövlət bütçəsinin icrası barədə illik hesabatların mətninə bütçə xərcləmələrinin bəndlərinin cinsi bölgüsü, vergi ödəyicilərinin cinsi bölgüsü və müfəviq izahatlar əlavə oluna bilər.
Audit hesabatı (audit report) – bütçənin gəlir və xərclərinin icrasının müstəqil kənar nəzarət orqanı və ya ali audit qurumu tərəfindən yoxlanılmasının nəticələrini özündə əks etdirən hesabat.	Açıqlanır	Dövlət bütçəsinin icrası haqqında qanun layihəsinə və dövlət bütçəsinin icrasına dair illik hesabatla Hesablama Palatasının rəylərinə gəndər audit nəticələri və gəndər göstəriciləri daxil edilə bilər ¹⁵ .

Sənədlərin mənbəyi: http://freeeconomy.az/site/assets/files/1348/achiq_budce_indeksi_ve_azerbaycan.pdf

“Vətəndaşın bütçə bələdçisi” dövlət və icmal bütçələrin əsas parametrləri və istiqamətləri, bütçə layihəsinin hazırlanması haqqında məlumat, bütçə gəlirinin formalaşması mənbələri və xərclərin istiqamətləri haqqında əsas məlumatlar əks olunur. “Vətəndaşın bütçə bələdçisi” vətəndaşların bütçə ilə bağlı məlumatlı olmasına yönəlmişdir. Buna görə də bu sənəddə dövlət bütçəsinin gəlir və xərcləri, habelə bütçə prosesinin müxtəlif mərhələlərində gəndər amilinin inteqrasiyası mütləqdir. Maliyyə Nazirliyi Azərbaycanda ortamüddətli xərclər çərçivəsinin hazırlanması məqsədilə bütçə xərclərinin funksional təsnifatının “Təhsil”, “Kənd təsərrüfatı” və

“Ətraf mühitin mühafizəsi” pilot bölmələri üzrə büdcənin tərtibinə başlamışdır.

Maliyyə Nazirliyi ortamüddətli xərclər çərçivəsinin hazırlanması üçün büdcə təşkilatlarına təlimatlar göndərir. Burada büdcə təşkilatlarının ortamüddətli dövr üçün baza proqnozları, yeni siyasət təşəbbüsləri üzrə sifarişlərin və proqramlar üzrə fəaliyyət planlarının hazırlanması əks olunmuşdur. Ortamüddətli proqnozlarda və ortamüddətli xərclər çərçivəsinin hazırlanması üzrə təlimatlarda gəlir və xərclər üzrə gender indikatorları və müvafiq izahatlar əks oluna bilər. “Büdcə sistemi haqqında” Qanuna və “Azərbaycan Respublikasının vahid büdcə təsnifatının təsdiq edilməsi barədə” Nazirlər Kabinetinin (2018) Qərarına da dəyişiklik edilərək gender amili ilə bağlı tələblər, təsnifat maddələri və müddəalar əlavə oluna bilər.

Büdcə prosesi və gender faktoru

Dövlət və icmal büdcələrin layihəsinin tərtibi özündə müəyyən mərhələləri birləşdirir və bir sıra normativ-hüquqi sənədlərlə tənzimlənir. Azərbaycanda büdcə prosesi Konstitusiyaya, “Büdcə sistemi haqqında” Qanun, Vergi Məcəlləsi, “Dövlət büdcəsinin tərtibi və icrası qaydaları”, “Ortamüddətli xərclər çərçivəsinin hazırlanması Qaydası” və digər normativ-hüquqi aktlar vasitəsi ilə tənzimlənir. Bu normativ-hüquqi aktlar toplusu büdcə prosesinin əsas prinsiplərini, dövlət və icmal büdcələrin tərtibi və icrası prosesində

mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları, büdcənin tərtibi prosesində iştirak edən orqanlar, büdcədənkənar dövlət fondları, digər təşkilatlar arasında qarşılıqlı münasibətlərin əsas istiqamətlərini özündə birləşdirir.

Cədvəl 4. Büdcə prosesi və gender faktoru

Büdcə prosesinin mərhələləri	Məsul dövlət qurumları	Gender faktorunun inteqrasiyası
Büdcə layihəsinin tərtibi	Maliyyə Nazirliyi, İqtisadiyyat Nazirliyi, Nazirlər Kabineti, mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları	“Azərbaycan Respublikasının 2021-ci ilin dövlət və icmal büdcələrinin ilkin göstəricilərinə dair açıqlama” ¹² sənədinin orta müddətli dövr üçün büdcə göstəriciləri hissəsinə büdcə xərcləri sayəsində göstərilən dövlət xidmətlərinin benefisiarlarının cinslər üzrə bölgüsü verilə bilər.
Büdcə layihəsinin tərtibi	Milli Məclis və Prezident	Milli Məclisin İqtisadi siyasət, sənaye və sahibkarlıq komitəsi; Ailə, qadın və uşaq məsələləri komitəsi; Əmək və sosial siyasət komitəsi və digər komitələrdə və plenar iclasda müzakirəsi zamanı gender istiqamətini gündəmə gətirmək.
Büdcənin icrası	Maliyyə Nazirliyi Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi	Büdcənin xəzinə icrası zamanı gender bərabərliyini birbaşa və dolayı təmin edən xərcləmələr ilə bağlı məlumatların toplanması və çeşitlendirilməsi.

Büdcənin icrasına dair hesabatlılıq	Maliyyə Nazirliyi, mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları	Maliyyə Nazirliyinin büdcənin icrasına dair rüblük və illik hesabatlarda gəlirlər və xərclərin icrasının gender təsirləri ilə bağlı məlumatların əlavə edilməsi.
Büdcənin icrasına nəzarət (cari və kənar)	Maliyyə Nazirliyi, İqtisadiyyat Nazirliyi, Hesablama Palatası	Maliyyə Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilən büdcənin icrasına cari nəzarət və Hesablama Palatası tərəfindən həyata keçirilən büdcənin icrasına kənar nəzarət zamanı gender təsirlərinin auditinin aparılması və nəticələrinin dərci.

İqtisadiyyat Nazirliyi ölkənin ortamüddətli iqtisadi və sosial inkişaf proqnozlarını dəqiqləşdirir və bu proqnozların əsasında Maliyyə Nazirliyi növbəti il və sonrakı üç il üçün dövlət və icmal büdcələrin ilkin ortamüddətli proqnozunu tərtib edir. Maliyyə Nazirliyi tərəfindən növbəti il üzrə dövlət büdcəsinin layihəsi və sonrakı üç il üçün icmal büdcə göstəricilərinin tərtibinə dair təlimat məktubu hazırlanır və büdcənin tərtibi prosesində iştirak edən təşkilatlara göndərilir. Bütün bu mərhələlərdə gender yanaşması və müvafiq gender indikatorları Maliyyə Nazirliyi və İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən tətbiq edilə bilər. Nazirlər Kabineti öz növbəsində növbəti büdcə ili üzrə dövlət büdcəsinin və icmal büdcənin layihəsi, sonrakı üç il üçün icmal büdcənin göstəriciləri və "Büdcə sistemi haqqında" Qanunu (2002) ilə müəyyən edilən digər sənədləri Prezidentə təqdim edir. Növbəti büdcə ili üzrə dövlət büdcəsi, "büdcə zərfi" nə daxil olan digər sənədlər Milli Məclisdə qanunla təsdiq olunur.

“Büdcə zərfi”, Azərbaycan Prezidenti tərəfindən Azərbaycan Milli Məclisinə təqdim olunan 24 büdcə sənədindən ibarət bir topludur ki, bu sənədlərin böyük əksəriyyətinə gender istiqaməti əlavə edilə bilər. Maliyyə Nazirliyi tərəfindən növbəti büdcə ili üzrə dövlət büdcəsinin və icmal büdcənin layihəsi və sonrakı üç il üçün icmal büdcənin göstəriciləri Nazirlər Kabinetinə və Hesablama Palatasına təqdim edilir. Nazirlər Kabineti, Milli Məclis və Hesablama Palatası gender amilinə həssas büdcənin tətbiqi və büdcə prosesinin idarə edilməsi üçün müvafiq olaraq icraedici, qanunverici və kənar maliyyə auditi səlahiyyəti olan qurumlardır. Ənənəvi büdcə prosesi ilə yanaşı indi Azərbaycanda büdcəyə ortamüddətli maliyyə aləti kimi yanaşmaqdan ortaya çıxan yeni bir büdcə prosesi də formalaşmaqdadır.

Ortamüddətli xərclər çərçivəsinin hazırlanması təqviminin bütün mərhələlərində də genderə həssas büdcə yanaşmasının elementləri öz əksini tapa bilər (Əlavə 2). Buraya genderə həssas büdcə göstəriciləri, gender büdcəsi bəyanatı, dövlət investisiya layihələrində benefisiarların gender analizi kimi fərqli alətlərin tətbiqi aid edilə bilər. Büdcə təşkilatlarının ortamüddətli dövr üçün proqram üzrə fəaliyyət planının hazırlanmasına dair təlimatlarda nazirlik və komitələrdən strateji hədəfə və performans hədəfinə nə qədər çatdığını ölçməyə imkan verən genderə həssas indikatorlar hazırlayıb tələb etməyi öhdəlik kimi təsbit edə bilər¹⁶. Növbəti il üçün məqsədli proqram və tədbirlərin icrasından gözlənilən birbaşa nəticələri ehtiva edən performans hədəfləri içərisində büdcə təşkilatları gender bərabərliyinə töhfə verən hədəflər təsbit edə bilərlər. Müəyyən edilmiş məqsədə nail olmaq üçün təşkilatın ortamüddətli dövr üçün qarşıya qoyduğu ölçüləbilən və konkret alt

¹⁶Büdcə təşkilatlarının ortamüddətli dövr üçün proqram üzrə fəaliyyət planının hazırlanmasına dair təlimat. 2020. <http://www.maliyye.gov.az/scripts/pdfjs/web/viewer.html?file=/uploads/static-pages/files/5e4b94a192d96.pdf>

məqsədlərindən ibarət olan strateji hədəflər arasında da gendere həssas hədəflər qoyula bilər. Bütçə təşkilatlarının strateji hədəfləri, məqsədli proqramları və tədbirlərin icrasının performans hədəfi üçün aşağıdakı kateqoriyalarda gender bütçəsi indikatorları istifadə oluna bilər:

Cədvəl 5. Gender bütçəsi indikatorlarına örnəklər

Bütçə prosesinin mərhələləri	Məsul dövlət qurumları	Gender faktorunun inteqrasiyası
İlkin resurs indikatorları	Bir məqsədli proqram və tədbirin həyata keçirilməsi üçün lazım olan maliyyə və fiziki resursların miqdarı	Dərs keçən müəllimlərin sayı və cinsi bölgüsü
Birbaşa nəticə indikatorları	Məqsədli proqram və tədbir vasitəsi ilə göstəriləcək mal və xidmətin həcmi	Təhsil alan şagirdlərin sayı və cinsi bölgüsü
Son nəticə indikatorları	Proqram və tədbirin həyata keçməsi nəticəsində cəmiyyət və insanların rifahına təsirini ölçür	Kişilərin və qadınların orta ömür müddətinin artması; qızların və oğlanların tələbə qəbulunda topladığı orta bal
Məhsuldarlıq indikatorları	Birbaşa nəticə göstəricisinin (A) sərf edilən resurs göstəricisinə (B) nisbəti (A/B)	Qız və ya oğlan bir tələbənin təhsilinə sərf edilən maliyyə vəsaiti

Keyfiyyət indikato- rları	Dövlət xidmətlərinin həmin mal və xidmət- lərdən yararlananların ehtiyac və istəklərini qarşılama səviyyəsi və istifadəçi məmnu- niyyəti, standartlara uyğunluq və xətasız olma dərəcəsi	Qız və oğlan tələbələr in təhsildən qane olma faizi
------------------------------	--	--

Büdcə təşkilatlarının ortamüddətli dövr üçün baza proqnozlarının və yeni siyasət təşəbbüsləri üzrə sifarişlərinin hazırlanmasına dair təlimata uyğun olaraq dövlət qurumları “yeni siyasət təşəbbüsü” irəli sürərkən gender bərabərliyinə töhfə verən təşəbbüsləri də nəzərdən keçirə bilərlər¹⁷. Beləliklə, Azərbaycan dövlət maliyyə idarəetmə sistemində növbəti il və sonrakı 3 ilə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına həyata keçirilməsi təklif olunan yeni layihələr, dövlət proqramları və tədbirlərindən irəli gələn cari və əsaslı xərclərdə gender amili tətbiq edilmiş olar.

¹⁷Büdcə təşkilatlarının ortamüddətli dövr üçün baza proqnozlarının və yeni siyasət təşəbbüsləri üzrə sifarişlərinin hazırlanmasına dair Təlimat. 2020. <http://www.maliyye.gov.az/scripts/pdfs/web/viewer.html?file=/uploads/static-pages/files/5e4b94a1a2730.pdf>

Mərkəzi və yerli büdcə sistemini idarə edən təşkilatlar

Büdcə sistemini idarə edən qurumlar dövlət xərcləri və vergilərinin təyin olunmasında mühüm rol oynayırlar. İqtisadi islahatlar dərinləşdikcə bunlar hesabatlılığı və şəffaflığı daha çox artırmaqla büdcə proseslərinin islahatlarını da əhatə edir. Büdcə qərarlarının qəbul edilməsində gender tarazlığını təmin edən gender idarəetmə sistemi ilə büdcə və ya dövlət maliyyəsi idarəetmə sistemi arasındakı institusional əlaqə düzgün qurulmalıdır. Burada vacib bir məsələ, digər nazirliklərlə müqayisədə Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinə ayrılan ümumi büdcənin payının və hər nazirlik daxilində qurulmalı olan gender bərabərliyi tədbirlərinin əlaqələndirmə mərkəzləri (focal points) tərəfindən idarə olunan büdcə payının təhlilidir.

Gender bərabərliyini əsaslandırmaq üçün məsuliyyət daşıyan quruma (Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi) bu məqsəd üçün kifayət qədər büdcə ayrılmazsa gender məsələsi digər qurumlar üçündə prioritetə çevrilə bilməz. Azərbaycanda büdcə sistemini birbaşa idarə edən dövlət qurumları Maliyyə Nazirliyi, İqtisadiyyat Nazirliyi, Nazirlər Kabineti, Dövlət Neft Fondu, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi nəzdində Dövlət Sosial Müdafiə Fondu və digər mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarıdır. Büdcəyə nəzarət baxımından Milli Məclis və ona hesabat verən Hesablama

Palatasının rolu önəmlidir. Gender bərabərliyi məsələsində maraqlı olan əsas dövlət qurumu isə Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsidir.

Genderə həssas büdcənin tətbiqi bütün bu qurumların əməkdaşlığını tələb edir ki, bunun üçün də siyasi dəstəyə ehtiyac duyulur. Ümumiyyətlə, bir çox hallarda dövlət məmurları gender sahəsində bilik və təcrübəyə sahib deyillər. Bu fakt əlavə olaraq gender amilinə həssas büdcə sahəsində təhsil proqramlarının reallaşmasını tələb edir. Yuxarıda sadalanan qurumlar arasında effektiv proqram koordinasiyasına da ehtiyac duyulur. Dövlət büdcəsinə gender analizinin tətbiqi vaxt tələb edir və bu səbəbdən də bu məsələdə davamlılıq məsələsi vacibdir.

Son olaraq, dövlət və vətəndaş cəmiyyəti əməkdaşlığının genderə həssas büdcənin tətbiqində önəmini vurğulamaq lazımdır. İctimai iştirakçılıq genderə həssas büdcənin hazırlanması prosesinin bütün mərhələlərində (formalaşma, müzakirə, büdcənin icrası, nəzarət) baş verməlidir. Büdcə prosesində ictimai iştirakçılıq qanunverici orqan və ali audit qurumu ilə yanaşı mərkəzi hökumətin bütün səlahiyyətli qurumları ilə dialoq çərçivəsində baş verməlidir. Büdcə prosesində vətəndaş iştirakçılığı hüquqi əsaslara malik olmalıdır və belə hüquqi çərçivə heç bir fərdə və ya qrupa qarşı (əhəlinin cinsi bölgü qrupları daxil olmaqla) ayrı-seçkilik nəzərdə tutmamalıdır. Büdcə prosesində iştirakçılığın və ictimai məsləhətləşmələrin məqsədi, miqyası və mexanizmi ilə bağlı hökumət əvvəlcədən cəmiyyətə kifayət qədər informasiya təqdim etməlidir. Büdcə prosesinin mərhələlərinə və ictimai qrupların xüsusiyyətinə müvafiq olaraq ictimai iştirakçılığın fərqli mexanizmləri tətbiq

edilməlidir. Hökumət ictimaiyyəti onların iştirakçılıq prosesindəki gender büdcəsi ilə bağlı təkliflərinin sonrakı aqibəti barədə məlumatlandırılmalıdır və bununla bağlı ayrıca hesabat yayımlamalıdır.

Gender büdcəsinin mərkəzi hökumət büdcəsi səviyyəsində tətbiqi vacibdir, çünki həm gəlir, həm də xərcləmələrə dair büdcə qərarları bu səviyyədə qəbul edilir. Amma regional və yerli idarəetmə səviyyələrində gender büdcəsi məsələsi də önəmlidir. Regional və yerli rəhbərliklərin insanların gündəlik həyatlarına yaxın olması, dövlət siyasətində və xidmət göstərilməsində qadın və kişilərin ehtiyaclarına daha çox birbaşa cavab vermə potensialının olması deməkdir. Bu səviyyələrdə yerli əhalinin cəlb olunduğu iştirakçı gender büdcəsi yanaşmalarından istifadə etmək üçün böyük potensial mövcuddur. Azərbaycanda bələdiyyə institutu zəif inkişaf etsə də, şəhər və rayon büdcələrini idarə edən yerli icra hakimiyyətləri bu prosesə cəlb oluna bilər. Bunun üçün də "Büdcə sistemi haqqında" Qanun ilə yanaşı "Yerli icra hakimiyyətləri haqqında Əsasnamə"də də müvafiq dəyişikliklər edilməlidir. Azərbaycanda mərkəzi və yerli səviyyədə büdcə prosesinə və büdcə sənədlərinə gender amilinin daxil edilməsi üçün hüquqi və təşkilati baza gücləndirilməlidir.

Əlavə 1. Gender amilinə həssas büdcənin tətbiqi üçün praktik fəaliyyətlər

Gender amilinə həssas büdcə, cinsi bölgünün və gender ehtiyaclarının büdcə qərarlarında əks olunması üçün büdcə prosesinin bütün mərhələlərində gender təsirini nəzərə almağı özündə birləşdirir. Gender amilinə həssas büdcənin tətbiqi üçün aşağıdakı məsələlərə baxılmalıdır :

- 1.** Qadınlar və kişilər arasındakı bərabərsizliyi necə artırdıqlarını və ya azaldıqlarını təhlil etmək üçün fərqli nazirliklərin siyasətlərinin analizi.
- 2.** Dövlət xidmətlərindən istifadə edən şəxslərdən bu xidmətlərin onların gender aspektindən prioritetlərinə uyğun olub-olmadığını soruşub öyrənmək (sorğular).
- 3.** Hökumətin bir proqrama nə qədər vəsait xərclədiyi ilə bu vəsaitin kişilər və qadınlar arasında həqiqətən necə bölüşdürüldüyü ilə bağlı ev təsərrüfatları sorğularından əldə edilən məlumatlarla müqayisəsi.
- 4.** Büdcənin vergi gəlirlərinin toplanmasına kimlərin (cinsiyətə görə) töhfə verdiyinə, eləcə də ümumi vergi sisteminin nə qədər repressiv olduğuna baxmaq.
- 5.** Məlumatlar olarsa kişilər və qadınlar və digərləri tərəfindən nə

qədər vergi ödəndiyinin araşdırılması (“cinslər üzrə bölünmüş vergi hallarının təhlili”).

- 6.** Vergi sistemindeki dəyişikliklərin gender qrupların rollarını gücləndirməyə və ya dəyişdirməyə təsirləri daxil olmaqla, bütün vergi sistemini analiz etmək.
- 7.** Vergi sisteminin ümumi quruluşuna baxmaq (çox vaxt gəlir vergisi kimi birbaşa vergilər əsasən kişilər tərəfindən ödənilir)¹⁹.
- 8.** Vergilərdən yayınma (şirkətlər və varlı şəxslər tərəfindən) və dövlətin sosial siyasətə investisiya yatırma qabiliyyətini zəiflədən vergi itgilərinə baxmaq.
- 9.** Dövlətin iqtisadi planlaşdırma sənədlərinə və əsas götürdükləri modellərə gender təhlilini daxil etməsinə və büdcə bəyanatınınəsinin genderə həssas olmasına baxmaq²⁰.
- 10.** Büdcənin gəlir və xərclər üzrə kişilər və qadınlar tərəfindən vaxt sərfiyyatı (ödənişsiz işlər üzrə) göstəricilərini nəzərə alıb-almadığına baxmaq²¹.

¹⁸ Stephenson, Mary-Ann. A Guide to Gender-Responsive Budgeting. Oxfam. 2018
<https://policy-practice.oxfam.org.uk/publications/a-guide-to-gender-responsive-budgeting-620429>

¹⁹ Gəlirlərin toplanması daha az birbaşa gəlir vergisindən və daha çox istehlak və satış vergilərindən asılı olduqda, ailə büdcəsindən məsul olan qadınlar üçün əhəmiyyətli dərəcədə neqativ təsir göstərə bilər.

²⁰ Gender amilinə həssas olan orta müddətli iqtisadi siyasət çərçivəsi və genderə həssas olan büdcə bəyanatı.

Əlavə 2. Ortamüddətli Xərclər Çərçivəsi (OMXÇ) sənədinin hazırlanması təqvimini və genderə həssas büdcə yanaşmasının inteqrasiya imkanları

Təqdim edən	Qəbul edən	Tarix	Açıqlama
Maliyyə Nazirliyi	İqtisadiyyat Nazirliyi	Fevral ayının 5- dek	- dövlət büdcəsinin əsas icra göstəriciləri (gender indikatorları ilə birgə)
			- növbəti il və sonrakı 3 il üçün ilkin proqnoz göstəriciləri, gəlirlər, o cümlədən neft və qeyri- neft gəlirləri (proqnoz göstəriciləri cinslərə təsiri və ya bölgünü əks etdirə bilər)
			- Dövlət Neft Fondundan dövlət büdcəsinə transfertin yuxarı həddi
			- xərclər, o cümlədən cari, əsaslı və dövlət borcuna xidmətlə bağlı xərclər (xərclərin benefisiarlarının cinsi bölgüsü əlavə edilə bilər)
Dövlət Neft Fondu	İqtisadiyyat Nazirliyi	Fevral ayının 5- dek	Dövlət Neft Fondunun vəsaiti hesabına həyata keçirilən layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün sifarişçi təşkilatların vəsait ehtiyacı barədə proqnoz məlumatı (Fondun vəsaiti ilə maliyyələşəcək layihələrdə benefisiarların gender analizinin həlli)

Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında Dövlət Sosial Müdafiə Fondu və İşsizlikdən Sığorta Fondu	İqtisadiyyat Nazirliyi	Fevral ayının 5- dek	Cari il gözlənilən, növbəti il və sonrakı üç il üçün gəlir və xərcləri, ortaaylıq əməkhaqqı, yaşayış minimumu, minimum əməkhaqqı, ehtiyac meyarı, məşğulluq, sosial və demoqrafik göstəricilər barədə məlumatlar (bütün göstəricilərin cinsi bölgü əsasənəda təqdimatı)
Dövlət Statistika Komitəsi	İqtisadiyyat Nazirliyi	Fevral ayının 5- dek	İqtisadiyyat Nazirliyinin təqdim etdiyi formaya uyğun olaraq əvvəlki il üçün ilkin statistik məlumatlar (bütün statistik göstəricilərin cinsi bölgü əsasənəda təqdimatı)
Dövlət Statistika Komitəsi	İqtisadiyyat Nazirliyi	Fevral ayının 15- dek	ortamüddətli xərclər çərçivəsinin hazırlanması üzrə təsdiq olunmuş təfəssilatlı təlimatlar (OMXÇ təlimatlarında bütçə təşkilatlarından cinslər üzrə çeşidləndirilmiş məlumatlar tələb edilə bilər)
Maliyyə Nazirliyi	Bütçənin tərtibində iştirak edən təşkilatlar	Fevral ayının 15- dek	ortamüddətli xərclər çərçivəsinin hazırlanması üzrə təsdiq olunmuş təfəssilatlı təlimatlar (OMXÇ təlimatlarında bütçə təşkilatlarından cinslər üzrə çeşidləndirilmiş məlumatlar tələb edilə bilər)
Dövlət bütçəsinin funksional təsnifatının bölmələri üzrə aparıcı təşkilatlar (nazirliklər)	Maliyyə Nazirliyi	Mart ayının 1- dek	Nazirlər Kabinetinin bütçə təşkilatları üçün müəyyən etdiyi qaydada hazırlanmış strateji planlar (bütün bütçə təşkilatları və nazirliklər strateji planlarında gender bərabərliyi ilə bağlı strateji hədəflər müəyyən edilə bilər)
	İqtisadiyyat Nazirliyi		

Büdcənin tərtibində iştirak edən təşkilatlar	Maliyyə Nazirliyi	Mart ayının 1- dek	Maliyyə Nazirliyinin tərəfindən təsdiq olunmuş "Büdcə təşkilatlarının ortamüddətli dövr üçün baza proqnozlarının və yeni siyasət təşəbbüsünün hazırlanmasına dair Təlimat" və "Büdcə təşkilatlarının ortamüddətli dövr üçün proqram (tədbir) üzrə fəaliyyət planının hazırlanmasına dair Təlimat"a uyğun olaraq hazırlanmış kreditlər, qrantlar və ya digər maliyyəyələşmə formalarından asılı olmayaraq, növbəti il və sonrakı üç il üçün bütün mövcud və davam etməkdə olan layihələr üzrə baza proqnozları və yeni siyasət təşəbbüsləri (YST) ilə bağlı sifarişləri, eləcə də proqram (tədbir) üzrə fəaliyyət planları (hər bir büdcə təşkilatı gender bərabərliyinə töhfə verən ən azı bir yeni siyasət təşəbbüsü və cinslər üzrə ayrılmış baza proqnozu təqdim edə bilər)
Büdcənin tərtibində iştirak edən təşkilatlar	İqtisadiyyat Nazirliyi	Mart ayının 1- dek	davam edən layihələrin əsaslı xərclərinə dair məlumatlar, yüksək prioritetli yeni investisiya təklifləri (təklif edilən investisiya layihələrində benefisiarların gender analizi və gender göstəriciləri öz əksini tapa bilər)
Maliyyə Nazirliyi	İqtisadiyyat Nazirliyi	Aprəl ayının 1- dek	ortamüddətli dövr üçün icmal büdcə və dövlət büdcəsi ilə əlaqədar məlumatlar (dövlət büdcəsinin ortamüddətli prioritetlərində gender bərabərliyi amilinin əks olunması)
İqtisadiyyat Nazirliyi	Maliyyə Nazirliyi	May ayının 1- dek	ortamüddətli sosial-iqtisadi proqnoz göstəriciləri və dövlət investisiya proqramının istiqamətləri (sosial-iqtisadi göstəricilər cinslər üzrə çeşidlənmiş formatda ola bilər və dövlət investisiya proqramı üzrə layihələrdə də benefisiarların gender analizi verilə bilər)

Maliyyə Nazirliyi	Nazirlər Kabineti	Sentyabr ayının 15-dək	OMXÇ sənədinin layihəsi (OMXÇ sənədinin girişində qısa şəkildə gender büdcəsi bəyanatının yer alması)
	Maliyyə Sabitliyi Şurası		
Nazirlər Kabineti	Prezidenti	Sentyabr ayının 25-dək	OMXÇ sənədinin layihəsi (OMXÇ sənədinin girişində qısa şəkildə gender büdcəsi bəyanatının yer alması)

OMXÇ təqvimi üçün mənbə: Orta müddətli Xərclər Çərçivəsi (OMXÇ) sənədinin hazırlanması təqvimi. 2020.

<http://www.maliyye.gov.az/scripts/pdfs/web/viewer.html?file=/uploads/static-pages/files/5e4b95857615e.pdf>

İstinad edilmiş mənbələr:

İnqilab Əhmədov, Azər Mehtiyev, Murad Bağırzadə, Kənan Aslanlı. "Azərbaycanda gender büdcəsinin tətbiqi üçün iqtisadi, siyasi, sosial və institusional bazanın təhlili". PFMC. 2008

http://www.budget.az/upload/files/Gender_budget_-_final_version_-_az.pdf

Kənan Aslanlı. Açıq Büdcə İndeksi: Beynəlxalq büdcə təcrübəsi və Azərbaycan. Azad İqtisadiyyata Yardım İctimai Birliyi. 2014

http://freeeconomy.az/site/assets/files/1348/achiq_budce_indeksi_ve_azerbaycan.pdf

Ministry of Finance and Economic Affairs of Iceland. Gender budgeting. 2020.

<https://www.government.is/topics/economic-affairs-and-public-finances/gender-budgeting/>

OECD Gender Budgeting Framework. 2020.

<https://www.oecd.org/gov/budgeting/Gender-Budgeting-Highlights.pdf>

PEFA. Examples of Integrating Gender Considerations in Public Financial Management. Case study of Korea. 2020. https://www.pefa.org/sites/pefa/files/resources/downloads/200402_Pefa_GRPFM-5_Case_Study_Republic_of_Korea.pdf

The Public Expenditure and Financial Accountability (PEFA) supplementary framework for assessing gender responsive public financial management (GRPFM). 2020. https://www.pefa.org/sites/pefa/files/resources/downloads/WBG_PEFA_GRPFB_BROCHURE_TRIFOLD_2_6_WEB.pdf

IMF. Gender Budgeting in G7 Countries. 2017. <https://www.imf.org/en/Publications/Policy-Papers/Issues/2017/05/12/pp041917gender-budgeting-in-g7-countries>

Debbie Budlender, Diane Elson, Guy Hewitt, Tanni Mukhopadhyay. Gender Budgets Make Cents. Understanding gender responsive budgets. The Commonwealth Secretariat. 2002 <https://www.internationalbudget.org/wp-content/uploads/Gender-Budgets-Make-Cents-Understanding-Gender-Responsive-Budgets.pdf>

Sharp, R., Broomhill, R. (1990). Women and Government Budgets. Australian Journal of Social Issues, Vol. 25, No.1. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/j.1839-4655.1990.tb00872.x>

Open Budget Survey. IBP. 2020. <https://www.internationalbudget.org/sites/default/files/country-surveys-pdfs/2019/open-budget-survey-azerbaijan-2019-en.pdf>

Stephenson, Mary-Ann. A Guide to Gender-Responsive Budgeting. Oxfam. 2018 <https://policy-practice.oxfam.org.uk/publications/a-guide-to-gender-responsive-budgeting-620429>

Gender budgeting. European Institute for Gender Equality. 2020 <https://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/methods-tools/gender-budgeting>

K. Schneider. Manual for Training on Gender Responsive Budgeting. GTZ. 2006. <https://www.ndi.org/sites/default/files/Manual%20for%20Training%20on%20Gender%20Responsive%20Budgeting.pdf>

Ortamüddətli Xərclər Çərçivəsi (OMXÇ) sənədinin hazırlanması təqvimini. 2020. <http://www.maliyye.gov.az/scripts/pdfjs/web/viewer.html?file=/uploads/static-pages/files/5e4b95857615e.pdf>

